

Anna JAKUBOWICZ-BRYX

Wpływ sytuacji rodziny wiejskiej na możliwości rozwoju biosocjokulturalnego dziecka

Cechy środowiska rodzinnego sprzyjające rozwojowi biosocjokulturalnemu dziecka

Rodzina to naturalne środowisko dziecka, w którym ono najczęściej przebywa i zaspokaja różnorodne potrzeby; rodzina wdraża je do rozmaitych czynności, zaszczepia określone nawyki. W literaturze przedmiotu spotykamy różnorodne typologie rodziny. Ze względu na charakter źródła utrzymania i środowiska zamieszkania można wydzielić następujące typy: rodzina chłopska, rodzina robotnicza, rodzina inteligencka, rodzina miejska i rodzina wiejska¹. Rodzina wiejska może być „zarówno rodziną chłopską, robotniczą, jak i inteligencką, ale ze względu na wiejskie środowisko zamieszkania, różni się od rodziny miejskiej korzystaniem z urządzeń cywilizacyjnych, organizacją wolnego czasu i stylem życia jej członków”².

Człowiek to istota biosocjokulturalna³ – jak stwierdziła Helena Radlińska – należy zatem określić cechy środowiska rodzinnego sprzyjające rozwojowi biosocjokulturalnemu dziecka, czyli rozwojowi w trzech sferach: biologicznej, społecznej i kulturowej.

Zabieganie o rozwój biologiczny i jego wspieranie przejawiać się może w zachowaniach rodziców wobec dziecka skupionych na trzech syndromach cech: pielęgnacji wzrostu, wyrównywaniu braków organizmu oraz pobudza-

¹ F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*, Warszawa 1984, s. 48–49.

² Ibidem, s. 50.

³ H. Radlińska, *Stosunek wychowawczy do środowiska społecznego: szkice z pedagogiki społecznej*, Warszawa 1935.

niu wzrostu⁴. Pobudzanie rozwoju biologicznego nie zawsze jest dostatecznie silnie dostrzegane przez rodziców. Sprzyja mu tymczasem stwarzanie warunków do rekreacji, organizowanie wypoczynku letniego, zachęcanie do udziału w formach aktywnego wypoczynku. Należy powiedzieć, że ten zakres działań stymulujących rozwój biologiczny jest szczególnie istotny dla zachowania zdrowia i kondycji fizycznej dzieci⁵.

Rozwój społeczny polega na wrastaniu jednostki w środowisko⁶. Wyraża się w kształtowaniu postaw prospołecznych, tj. zwróconych ku grupie społecznej, na niej skupionych, uwzględniających jej interesy⁷. Ewa Marynowicz-Hetka, selekcyjując cechy środowiska rodzinnego sprzyjające rozwojowi społecznemu, dokonała ograniczenia, biorąc pod uwagę możliwości rodziny w zabieganiu o rozwój społeczny przez dziecko oraz kształtowanie postaw prospołecznych. Przyjęła, że w warunkach środowiska rodzinnego nabywaniu ról społecznych sprzyjają następujące cechy: struktura i dieta rodziny, praca zawodowa rodziców, warunki fizyczne do nauki, udział dzieci w życiu domu oraz podejmowanie przez nie obowiązków domowych⁸. Na uczenie się ról społecznych znacznie wpływa struktura rodziny. Rodzina pełna z obojgiem rodziców teoretycznie stwarza lepsze środowisko wychowawcze niż rodzina o zaburzonej strukturze, z punktu widzenia uczenia się roli kobiety, żony i matki oraz mężczyzny, męża i ojca, a także szeregu ról pochodnych, które mogą spełniać rodzice jako dorośli członkowie społeczeństwa⁹.

Jak wynika z licznych badań z zakresu psychologii dziecka i psychologii rodziny¹⁰, również liczba dzieci, ich kolejność, wpływa na przebieg nabywania ról społecznych, uczenia się roli członka grupy społecznej. Wyniki badań Danuty Graniewskiej nad uwarunkowaniami progów trudności materialnych w kolejnych fazach życia rodziny wskazują, że pojawienie się w rodzinie trzeciego dziecka stwarza próg trudności materialnych¹¹. Zdaniem E. Marynowicz-Hetki niekorzystne dla przebiegu procesu wychowa-

⁴ F. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa 1974, s. 34.

⁵ E. Marynowicz-Hetka, *Dziecko w rodzinie problemowej. Pomoc w rozwoju*, Warszawa 1987, s. 31.

⁶ F. Kamiński, op. cit., s. 34.

⁷ A. Kłosowska, *Rodzina jako czynnik transmisji twórczości kulturalnej*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1971, nr 1.

⁸ E. Marynowicz-Hetka, op. cit.

⁹ F. Kamiński, op. cit., s. 34.

¹⁰ J. Rembowski, *Rodzina w świetle psychologii*, Warszawa 1978, s. 54.

¹¹ Za: E. Marynowicz-Hetka, op. cit., s. 36.

nia w rodzinie wielodzietnej są dodatkowe okoliczności niesprzyjające takie, jak: niski poziom materialny, niezaradność i nieumiejętność organizowania pracy domowej przez matkę, niepodjęcie pracy zarobkowej przez ojca, niski poziom wykształcenia rodziców itp.

Nabywaniu ról społecznych sprzyja wykonywanie przez oboje rodziców lub jednego z nich pracy zawodowej. Duże znaczenie ma tutaj charakter wykonywanej pracy, stosunek rodziców do podejmowanych obowiązków. Ważnym czynnikiem sprzyjającym nabywaniu ról społecznych (roli dziecka, brata, siostry, członka grupy rodziny) jest wykonywanie przez dzieci pewnych stałych czynności, traktowanych przez nie jako codzienne, systematyczne obowiązki na rzecz domu. Niekorzystnym zjawiskiem jest chronienie dzieci przed wykonywaniem prac domowych i tym samym izolowanie ich w pewnym sensie od grupy rodzinnej.

Dziecko w młodszym wieku szkolnym pełni bardzo ważną rolę ucznia, do której również w domu powinno znaleźć sprzyjające warunki. Jednym z ważnych elementów jest zapewnienie dziecku własnej przestrzeni, czyli sprzyjających nauce warunków zewnętrznych w mieszkaniu. Najważniejszym czynnikiem decydującym o efektywności nabywania przez dziecko roli ucznia jest zainteresowanie jego nauką i sprawami szkolnymi przez rodziców.

Kształtowaniu postaw prospołecznych sprzyjają: czas poświęcony dziecku przez rodziców, atmosfera rodzinna oraz preferowany styl wychowania. Zdaniem E. Marynowicz-Hetki atmosfera rodzinna to pojęcie bardzo enigmatyczne, trudne do zaobserwowania. Można powiedzieć, że kształtowaniu postaw prospołecznych sprzyja atmosfera bezkonfliktowa, charakteryzująca się silną więzią emocjonalną między rodzicami, rodzicami i dziećmi i między dziećmi. Jest to atmosfera rodzinna, która nie jest zaburzona zachowaniami dewiacyjnymi ojca czy innych członków rodziny¹².

Zabieganiu o rozwój k u l t u r a l n y sprzyja następujący zespół cech środowiska rodzinnego: budzenie aspiracji i zainteresowań intelektualnych oraz estetycznych, wprowadzenie w krąg wartości i przekazywanie zasad oraz norm moralnych, wprowadzenie do uczestnictwa w instytucjach kulturalnych¹³. Wprowadzenie w krąg wartości kulturalnych i przekazywanie zasad oraz norm moralnych jest zadaniem bardzo skomplikowanym dla współczesnej rodziny. Wprowadzenie do uczestnictwa w kulturze (korzystanie z literatury, instytucji kulturalnych, środków masowego przekazu) jest tylko po-

¹² Ibidem.

¹³ F. Kamiński, op. cit., s. 35.

zornie prostym wymaganiem w stosunku do rodzin zamieszkujących wielkie miasto. Jednak badania nad spędzaniem czasu wolnego i aktywnością kulturalną wskazują na małą atrakcyjność form aktywności przez nich podejmowanej, jak też preferowanie biernego stylu wypoczynku¹⁴.

Spośród trzech wymienionych sfer rozwoju najwięcej starań przejawiają rodzice w zabieganiu o rozwój biologiczny. W wielu rodzinach jest obserwowane również kształtowanie rozwoju społecznego. Jest to jednak ta sfera wychowania, która przysparza rodzicom najwięcej trudności. Wielorakość wpływów wychowawczych i socjalizacyjnych, jakim poddawane jest dziecko w domu, w szkole, w grupie rówieśniczej, w innych instytucjach socjalno-wychowawczych, znacznie ogranicza wysiłki rodziców w kierunku zabiegania o rozwój społeczny dziecka. W zabieganiu o rozwój kulturalny dziecka rodzina spełnia funkcję inicjującą, co wyraża się m.in. w budzeniu w dzieciach aspiracji wykraczających poza poziom intelektualnych i estetycznych kwalifikacji samych rodziców.

Wpływ sytuacji rodziny wiejskiej na możliwości rozwoju biosocjokulturalnego dziecka – w świetle badań własnych

W literaturze przedmiotu w sposób bardzo szczegółowy określono wizerunek współczesnej rodziny oraz funkcje, jakie ma do spełnienia wobec swych członków oraz społeczeństwa. Współczesna rodzina ulega zmianom nie tylko w Polsce, lecz także w innych krajach europejskich. Dotyczy to zarówno struktury rodziny, jak i wzorców życia rodzinnego. Okres przekształceń systemowych przyspiesza te zmiany. Stwarza to potrzebę stałej obserwacji tych procesów, zatem analiza sytuacji rodziny powinna być wszechstronna, uwzględniająca jej stan, warunki bytu oraz kierunki przemian.

W badaniach próbowano uzyskać odpowiedź na szereg postawionych problemów i w toku badań empirycznych weryfikujących słuszność lub bezzasadność wysuniętych hipotez dotyczących sytuacji rodziny wiejskiej. Pytanie główne: „Jak kształtuje się sytuacja rodziny wiejskiej i czy stanowi ona najkorzystniejsze środowisko rozwoju dla dziecka?”, wymagało uszczegółowienia w postaci następujących pytań: Jakie formy strukturalne występują w środowisku wiejskim? Czy rodzina wiejska może zapewnić materialno-bytowe warunki życia i potrzeby jej członkom? Czy i w jakim stopniu wykształcenie rodziców i środowisko zamieszkania ma wpływ na formy spędzania

¹⁴ Ibidem, s. 36.

czasu wolnego rodziny? Czy występują zaburzenia środowiska rodzinnego i w jakim stopniu mają one wpływ na realizację funkcji rodziny?

Przeprowadzono sondaż diagnostyczny wśród 30 rodzin wiejskich oraz 30 uczniów klasy III szkoły podstawowej w Kotomierzu. Przeprowadzone badania dostarczyły bogatego materiału empirycznego zebranego dzięki przeprowadzonym ankietom wśród dzieci i ich rodziców. Pytania zawarte w kwestionariuszach ankiet pozwoliły na zebranie informacji w następujących zakresach zmiennych:

1) czynniki wpływające na sytuację rodziny: struktura społeczno-demograficzna rodziny, warunki materialno-bytowe rodziny, warunki kulturalne rodziny, warunki społeczno-pedagogiczne;

2) rozwój biosocjokulturalny dziecka: rozwój fizyczny, rozwój społeczny, rozwój kulturalny.

W zakresie czynników strukturalno-demograficznych rodziny brane pod uwagę były: pochodzenie społeczne, skład rodziny ze względu na kompletność rodziny, liczba dzieci. Warunki materialno-bytowe rodziny określały pytania o: wielkość mieszkania, liczbę osób przypadających na jedną izbę, wyposażenie mieszkania (instalacje, sprzęty), sytuację materialną. Z kolei warunki kulturalne rodziny to: wykształcenie rodziców, poziom czytelnictwa w rodzinie, formy aktywności w czasie wolnym. Natomiast w zakresie warunków społeczno-pedagogicznych rodziny brano pod uwagę: atmosferę w rodzinie, podział obowiązków, stałe miejsce do nauki. W przypadku drugiej zmiennej określano: rozwój fizyczny – wysokość i ciężar ciała; rozwój społeczny – podejmowanie obowiązków domowych, stosunek do obowiązków szkolnych; rozwój kulturalny – stan czytelnictwa, rodzaj zainteresowań, formy spędzania wolnego czasu.

Uzyskane wyniki pozwoliły na pewne stwierdzenia dotyczące rodziny wiejskiej i rozwoju biosocjokulturalnego dziecka. Współczesna rodzina wiejska występuje w zróżnicowanych formach w zależności od swej struktury. Odzwierciedla ona życie rodzinne w jego różnorodnych sytuacjach. Badaną wieś – ze względu na jej specyficzne cechy środowiskowe – zaliczyłam do wsi typu podmiejskiego i typu wsi po upadłych PGR-ach. Przynależność środowiskowa i społeczna wywiera istotny wpływ na cechy rodziny i jej egzystencję. Dominujące grupy społeczne w badanych środowiskach wiejskich to: rodziny chłopskie (40%), robotnicze (33%), chłopsko-robotnicze (10%), robotniczo-inteligenckie (7%), inteligenckie (7%), chłopsko-inteligenckie (3%).

Rodzina wiejska zmienia swoją strukturę m. in. poprzez zmniejszenie wielkości rodziny, co wpływa na jej funkcjonowanie. Wyniki badań wyka-

zały, że badane środowiska wiejskie zamieszkują w większości rodziny dwupokoleniowe (małe, czyli rodzice + dziecko – 7%) o niewielkiej liczbie dzieci. Często spotykamy rodziny duże (rodzice + dziecko + dziadkowie – 40%), istnieje w nich większa potrzeba opieki nad wnukami z uwagi na dojazdy rodziców do pracy w mieście lub pracę w gospodarstwie rolnym. W rodzinie wiejskiej dominuje model rodziny małej z dwójką lub trójką dzieci (33%). Dość często spotykamy rodziny wielodzietne z czwórką dzieci (27%), rzadziej rodziny jednodzietne (7%).

W rodzinach wiejskich najczęściej spotykany jest zmodyfikowany model rodziny patriarchalnej zbliżony do typu egalitarnego, w której oboje zarabiają na życie, a kobieta dodatkowo spełnia obowiązki domowe. Rodzina pełna to podstawowy typ rodzin wiejskich (79%). Innym rzadko spotykanym typem rodziny ze względu na skład jest rodzina niepełna – samotne matki z dziećmi (14%). Przyczyną rozpadu rodziny pełnej biologicznie jest zgon jednego z małżonków (7%) oraz rozwód (7%) jako przyczyna rozwiązania małżeństwa.

Na zakres i sposób zaspokajania potrzeb swych członków duży wpływ mają warunki materialno-bytowe rodzin. W opinii badanych rodzin 53% posiada warunki materialne wystarczające na zaspokajanie podstawowych potrzeb rodziny. Natomiast 20% rodzin wiejskich ma trudne warunki, a 27% bardzo trudne warunki materialne, co powoduje istotne ograniczenia w zaspokajaniu potrzeb rodziny, w tym potrzeb żywieniowych, edukacyjnych, rekreacyjnych czy kulturalnych. Warunki bytowe 60% rodzin wiejskich można uznać za korzystne dla prawidłowego funkcjonowania rodziny i dziecka. Niepokojące są warunki bytowe 40% rodzin wiejskich. Mogą one zakłócać funkcjonowanie rodziny i niekorzystnie wpływać na rozwój dzieci. Mieszkania badanych rodzin składają się w większości z dwóch lub większej liczby izb, a na jedną izbę przypada od dwóch do trzech osób. Standard wyposażenia mieszkań w instalacje i sprzęty ułatwiające zaspokajanie potrzeb biologicznych, społecznych i psychicznych jest zadowalający. W środowisku wiejskim najczęściej spotykamy rodziny z wykształceniem zawodowym i średnim.

Najbardziej popularną formą spędzania czasu wolnego rodziny wiejskiej jest oglądanie telewizji i czytanie prasy codziennej. Zmalała rola książki, zwłaszcza w rodzinach o niskim poziomie wykształcenia. Z badań wynika, że życie towarzyskie rodziny wiejskiej ogranicza się do spotkań w gronie rodzinnym. Zaburzenia życia rodzinnego mają niekorzystny wpływ na styl życia rodziny i realizację podstawowych jej funkcji. Do najczęściej występujących zaburzeń życia rodziny wiejskiej możemy zaliczyć: nadużywanie

alkoholu (20%), niepełność rodziny (10%), niezgodność współżycia społeczno-emocjonalnego (7%). Poważnym problemem jest również bezrobocie, szczególnie rodzin robotników rolnych (byłych pracowników PGR) – 34% badanych. Zjawisko bezrobocia obniżyło warunki życia, wzmogło stres członków rodziny, zwiększyło skłonności do wewnętrznych konfliktów. Czynniki te spowodowały osłabienie i zakres realizacji niektórych funkcji rodziny, zwłaszcza ekonomicznej, opiekuńczo-wychowawczej i emocjonalnej. Poszerza się liczba rodzin korzystających ze świadczeń pomocy społecznej. Spośród badanych rodzin wiejskich 33% korzysta z wyżej wymienionych świadczeń w następujących formach: zasiłki celowe, pieniężne, dożywianie dzieci w szkole.

Rodzina stanowi pierwsze i podstawowe środowisko rozwoju biosocjokulturalnego dziecka. Ważnym elementem rozwoju dzieci jest odpowiedni wypoczynek w okresie wakacji. Większość dzieci wiejskich spędza wakacje w domu lub u krewnych. Niekorzystną cechą środowiska rodzinnego jest niedostateczny udział rodziców w wychowaniu, szczególnie ojca. W opinii badanych dzieci, tylko 30% ojców zajmuje się wychowaniem dzieci. W 23% rodzin dzieci nie mają przydzielonych stałych obowiązków domowych. Pozostałe 77% dzieci ocenić można jako samodzielne, podejmujące obowiązki domowe z własnej inicjatywy.

Wśród badanej populacji dzieci wiejskich 7% to uczniowie drugorocznici. Mimo tego większość badanych dzieci wiejskich wykazuje pozytywny stosunek do nauki szkolnej. Zarówno dzieci, jak i rodzice za najpopularniejszą formę spędzania czasu wolnego uważają: oglądanie telewizji, rozmowy i dyskusje. Zainteresowania dzieci wiejskich skupione są wokół sportu i muzyki. Tylko 50% badanych dzieci wskazało, że wpływ na rozwój zainteresowań miała rodzina. Niezadowolający jest udział dzieci wiejskich w zajęciach pozalekcyjnych i pozaszkolnych. Tylko 34% badanej populacji uczestniczy w tego typu zajęciach. Są to przede wszystkim zajęcia sportowe w szkole. W zajęciach pozaszkolnych uczestniczy zaledwie kilkoro dzieci. Przyczyną tego stanu rzeczy jest brak zaplecza kulturalnego na wsi oraz względy ekonomiczne.

Wnioski z badań oraz wynikające z nich postulaty i wymagania

Przeprowadzone badania oraz analiza uzyskanych w ich rezultacie wyników pozwoliły na weryfikację założonych hipotez. Podsumowując zebrany materiał, sformułować można w odniesieniu do badanej populacji następujące wnioski:

1. Struktura rodziny w istotny sposób wpływa na możliwości rozwoju biosocjokulturalnego dziecka, zwłaszcza efektywnego procesu wychowawczego.

2. Strukturalne i funkcjonalne formy życia rodzinnego różnicuje przynależność rodziny do określonej warstwy społecznej czy zawodowej.

3. Możliwości w zakresie wymagania rodziców wiejskich w realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych są dość duże ze względu na fakt, że w prawie co drugiej rodzinie znajdują się dziadkowie.

4. Z pedagogicznego punktu widzenia niepokoić może fakt występowania rodzin niepełnych, mających mniejsze możliwości w realizacji funkcji wychowawczej i opiekuńczej.

5. Warunki materialno-bytowe mają wpływ na rozwijanie aktywności związanej z uczestnictwem w kulturze masowej, realizacją czasu wolnego, uprawianiem sportu. Służą one zaspokajaniu potrzeb biologicznych – psychicznych i społecznych.

6. Ubóstwo życia kulturalnego w środowisku wiejskim spowodowane jest niskim poziomem wykształcenia rodziców oraz brakiem zaplecza kulturalno-oświatowego.

7. Bezrobocie wywiera duży wpływ dezorganizujący na rodzinę, nie tylko na pełnioną przez nią funkcję ekonomiczną, ale i na wszystkie inne. Wzrasta stres członków rodziny, maksymalizuje poczucie niepewności jutra zwiększa skłonność do konfliktów, alkoholizmu.

8. Podstawowym czynnikiem kształtującym rozwój psychofizyczny i społeczny dzieci jest sytuacja rodzinna (warunki materialne, w jakich żyje dziecko, sposób wychowania przez rodziców, styl życia rodziny, wzorce zachowań rodziców).

9. Zubożenie rodzin wywołuje u dzieci ograniczenie aspiracji realizowanych poza szkołą. Brak środków uniemożliwia korzystanie z coraz szerszych sieci niepublicznych placówek edukacyjnych, wychowawczych, kulturalnych.

Wyżej wymienione wnioski skłoniły mnie do sformułowania pewnych postulatów:

1. Niezbędnym źródłem dochodów do zaspokajania potrzeb rodziny powinna być praca rodziców i innych dorosłych członków rodziny.

2. Należy umacniać, rozwijać i racjonalizować funkcjonowanie i współdziałanie sieci lokalnych instytucji publicznych zajmujących się pomocą rodzinie i dzieciom. Dotyczy to szkół, instytucji ochrony zdrowia, urzędów pracy oraz ośrodków pomocy społecznej. Wiąże się to nie tylko z potrzebami zdrowotnymi, materialnymi czy kulturalnymi, lecz także ratowaniem dzieci i ich rodzin przed zagrożeniami patologii społecznej.

3. Niezbędne jest skuteczniejsze przeciwdziałanie bezrobociu, które szczególnie dramatycznie rujnuje stan posiadania i warunki bytu rodziny, co przede wszystkim jest groźne dla młodego pokolenia, ponieważ blokuje jego podstawowe potrzeby rozwojowe.

4. Szkoła wiejska powinna prowadzić działalność wspomagającą rodzinę w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Szczególną opieką wychowawczą należy otoczyć w szkole tych uczniów, którzy w związku z niekorzystną sytuacją rodzinną mają mniejsze możliwości rozwoju biosocjokulturalnego.

5. Kształtując nowe polskie społeczeństwo, należy rozpocząć od troski o rodzinę, zabiegając o jej trwałość i lepsze warunki pełnienia przez nią swoich funkcji.

Badania wykazały, że część rodzin wiejskich żyje w bardzo trudnych warunkach materialnych. Wysoki poziom ubóstwa oraz nierozwiązane problemy mieszkaniowe powodują istotne ograniczenia w zaspokajaniu potrzeb rodzin wiejskich, w tym potrzeb żywieniowych, zdrowotnych, edukacyjnych i kulturalnych. Utrzymanie się takiej sytuacji zagraża realizacji podstawowych funkcji każdej rodziny. Pomimo pogarszającej się sytuacji ekonomicznej współczesna rodzina wiejska stanowi najkorzystniejsze środowisko rozwoju biosocjokulturalnego dziecka.